

koning Leopold III wist op te bouwen. Vanaf 1938 hadden de Man en Leopold III mekaar gevonden met hun ideeën over een krachtdadige, autoritaire monarchie. Vooral tijdens de meidagen van 1940 was de invloed van de Man op de koning vrij groot: in deze dagen was hij zijn belangrijkste politieke raadgever. De hele zomer van 1940 speculeerde de Man er op dat de koning hem zou aanduiden om een nieuwe regering te leiden. Hij had er de ontbinding van de BWP voor over en hij zette er de in België achtergebleven vakbondsleiders toe aan om zich te hergroeperen in een corporatistisch geïnspireerde eenheidsorganisatie. De uiteindelijke beslissing van Hitler om de koning elk politiek initiatief te ontzeggen, maakte dat de Man zijn ambitie nooit heeft kunnen waarmaken. De lancering van een dagblad was geen succes en ook op syndicaal vlak ging de invloed van de Man steevast achteruit: enerzijds was er het fascistische Vlaams Nationaal Verbond dat er op uit was om de vakbeweging volledig onder haar controle te krijgen; anderzijds stootte de Man binnen de eigen socialistische gelederen op een groeiend georganiseerd verzet. In die omstandigheden trok hij zich eind 1941 terug op een afgelegen plek in de Franse Alpen. Eind augustus 1944 wist hij alsnog te ontsnappen naar het neutrale Zwitserland. De Man werd na de oorlog bij verstek veroordeeld voor collaboratie en kwam in 1953 op dramatische wijze om het leven bij een treinongeval. Stutje heeft met deze biografie onze kijk op de figuur van Hendrik de Man verdiept en kritisch bijgesteld. Het mag zonder meer een monumentaal werk genoemd worden.

Rik Hemmerijckx

LAURENCE SCHRAM

Dossin. L'antichambre d'Auschwitz

Bruxelles, Editions Racine, 2017, 352 p.

LAURENCE SCHRAM

Dossin. Wachtkamer van Auschwitz

Tielt, Lannoo, 2018, 384 p.

Van 1942 tot 1944 werden vanuit de Dossinkazerne in Mechelen zo'n 25.000 Joden en 350 Roma gedeporteerd naar het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau in Polen. Ongeveer 95% van de weggevoerden overleefden deze wegvoering niet.

Zij werden slachtoffers van de Shoah, de genocidaire vernietiging die door het nationaalsocialistische Duitsland voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog in gang was gezet.

Laurence Schram, medewerkster van het Joods Museum voor Deportatie en Verzet en nadien van Kazerne Dossin – Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten, heeft in haar werk *Dossin. L'antichambre d'Auschwitz/Dossin. Wachtkamer van Auschwitz* de geschiedenis van de Dossinkazerne en haar bewoners tijdens de bezetting onderzocht. De publicatie is de handeseditie van een proefschrift waarop zij in 2015 promoveerde.

Het onderzoek steunt op een ruime collectie bronnen uit Belgische, Duitse, Poolse en Amerikaanse archieven. Voorts kon ze gebruik maken van meer dan zestig interviews. Daarnaast putte ze uit uitgegeven egodocumenten, officiële documenten enzovoort. Veel materiaal was tot nog toe zo goed als ongebruikt, zodat de aanpak van de auteur beslist een meerwaarde betekent.

Schram begint haar relaas op een ongewone wijze: het eerste hoofdstuk is grotendeels gewijd aan cijfermateriaal en tabellen. Daarmee toont ze op een droge wijze aan hoeveel personen bij de deportaties betrokken waren, van waar deze personen afkomstig waren, wie bij welke onderdelen en stappen van het hele proces een rol speelde, hoeveel mensen de 28 transporten al dan niet overleefden. Daarop laat ze een kort hoofdstuk volgen over de eigenlijke transporten: welke treinen werden ingezet en welke routes werden gekozen?

Drie hoofdstukken handelen over de oprichting en de organisatie van het verzamelkamp en over de Duitse en de Vlaamse meesters. Dan vallen de namen van Philipp Schmitt en Rudolf Steckmann, die het kamp op poten zetten en met voortdurende terreur over hun territorium en hun onderdanen heersten. Zij werden in 1943 opgevolgd door Johannes Gerhard Frank, die minder gewelddadig te keer ging maar naar een efficiëntere werking van zijn deel van het Duitse vernietigingsapparaat

streefde. Zij werden in de loop der jaren bijgestaan door een negental Duitse onderofficieren. Schram schetst overtuigend de geweldcultuur die de basis van hun handelswijze vormde. De Duitsers werden bijgestaan door een reeks Vlaamse SS'ers, verzameld in een *SD-Wachgruppe*, ten dienste van de *Sipo-SD*. Zij vervingen de *Wehrmacht*-soldaten die aanvankelijk de externe bewaking van het kamp voor hun rekening namen. Maar hun taak reikte verder dan die van hun voorgangers: in feite stonden ze de Duitse SS'ers bij in hun taak om de orde te handhaven in het kamp en er het dagelijkse leven mee te organiseren. Ze hielden zich vooral bezig met de klussen die de Duitsers beneden hun waardigheid vonden of waarvoor ze geen tijd hadden. Daarbij deden ze qua brutaliteit en misdadigheid niet onder voor hun Duitse superieuren.

In de dagelijkse werking van het kamp werden de Duitse en Vlaamse meesters bijgestaan door Joods personeel: het *Stammpersonal* en de *Werkleute*; Schram noemt ze knechten en slaven. Aan de top stond de Joodse chef, de *Lagerleiter*. Samen met zijn adjuncten vervulden ze de functies die in de concentratie- en vernietigingskampen werden ingenomen door de *Kapos*, de gevangenen die het recht hadden zelf andere gevangenen te commanderen. Onderaan de ladder stonden de werklieden in de ateliers. Daartussen bevonden zich kameroversten en andere mindere verantwoordelijken die toezicht hielden op de corvees, de keuken, het postwezen enz. De samenleving in het kamp was strak georganiseerd en sterk hiërarchisch. Voorts verleenden ook niet-Joodse buitenstaanders diensten aan het kamp. Zo werd er brood geleverd door "een zekere Brinkel uit Heist-op-den-Berg". Deze persoon verwierf zich alleszins een erg beruchte naam in de streek, door zijn brutaliteit en zijn compromisloze collaboratie.

Schram vertelt dan uitgebreid over de wijze waarop het verzamelkamp werkte, van de opname van de Joden in het kamp tot hun vertrek naar Auschwitz. Ze weidt uit over de registratie van de weggevoerden en besteedt aandacht aan de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, de instelling die zich bezig hield met alles wat Joodse eigendom en van waarde

was en wat door de Duitsers kon gebruikt worden. De Joden werden bij aankomst afgetast, hun bagage werd onderzocht en wat de Duitsers interesseerde werd afgenomen. Nogal wat in beslag genomen geld en waardevolle goederen verdwenen in de zakken van de corrupte SS'ers. De nieuw aangekomenen werden geconfronteerd met censuurmaatregelen voor hun correspondentie, ze leerden wat het kampreglement inhield en maakten kennis met hun verblijfsplaats en met de ateliers waar ze mogelijk aan het werk zouden worden gezet. De auteur wijst voorts op de tegenstellingen tussen het armoedige dieet van de gevangenen en de overvloed waarin hun bewakers leefden, niet het minst vanwege hun corrupte praktijken. De levensomstandigheden waren hard voor wie er verbleef, met beperkte hygiënische installaties (douches en latrines), en een rudimentaire infirmerie. Toch vielen er relatief weinig doden; daarbij ging het dan vooral om ouderen en ongeneeslijk zieken.

De gevangenen boden weinig verzet. Over het algemeen was de brutaliteit van de Duitse en Vlaamse bewakers voldoende om de slachtoffers onder de duim te houden. Wel vielen er gevallen te noteren van sabotage, maar tot een georganiseerd verzet is het niet echt gekomen. Voorts trachtten sommigen te ontsnappen, maar slechts weinig vluchtpogingen, onder meer tijdens de transporten, werden met succes bekroond.

In twee hoofdstukken gaat de auteur dieper in op een speciaal facet van het kamp. Zo besteedt ze ruim aandacht aan maatregelen tegen en aan de internering en de wegvoering van de Roma, een episode uit de bezettingsgeschiedenis die nog te weinig aan bod komt. Voorts gaat ze dieper in op de *Malerstube*, het schildersatelier waar zowel officiële documenten en voorwerpen werden geproduceerd als opdrachten voor de SS'ers werden uitgevoerd.

Het boek eindigt met een beschrijving van de laatste dagen van het verzamelkamp en met een situering van en beschouwingen over de plaats die de Dossinkazerne inneemt in de hele uitvoering van de *Endlösung*. Het verzamelkamp was immers het vertrekpunt van het uitgebreide project van de

vernietiging van de Joodse en de Roma-bevolking in België en Noord-Frankrijk. Het was de wachtkamer van de dood voor ongeveer de helft van de Joden uit dit gebied.

Het boek is vlot geschreven, met veel zin voor detail, zonder de hoofdlijnen (personeel, organisatie, dagelijkse werking, resultaten) uit het oog te verliezen. Het bevat veel illustraties die de uiteenzetting ondersteunen. Schram neemt een nuttig notenapparaat en een uitgebreide bibliografie op, maar verwijst tegelijkertijd naar twee bibliografische en bronnenreperatoria over het Jodendom en de Shoah in België.

Frank Seberechts

BJÖRN RZOSKA

Opgesloten tussen zwart, wit en grijs.

Het kamp van Lokeren (1944-1947)

Deurne, Doorbraak, 2018, 166 p.

De bestraffing van collaboratie kon in Vlaanderen al direct na de Tweede Wereldoorlog op veel belangstelling rekenen. De verstrengeling tussen de bestraffing van de collaboratie en de Vlaamse zaak was hierbij van groot belang. In brede Vlaamsgezinde kring werd de naoorlogse bestraffing als anti-Vlaams, streng en onrechtvaardig bestempeld. De verdachten van collaboratie zouden tijdens de bevrijding door de wraaklustige bevolking en verzetsbewegingen op straat hardhandig en volstrekt willekeurig zijn aangepakt, en ook de opsluiting en bestraffing door de staat zouden onrechtmatig zijn geweest. Die voorstelling werd bewust in het leven geroepen door de voormalige Vlaamse collaborateurs zelf. Met gevoel voor stijl en dramatiek schetsten zij in talloze geschriften het beeld van de onschuldige, Vlaamsgezinde idealist die slachtoffer was geworden van de 'haatdragende' Belgische staat en zodoende onterecht in interneringskampen belandde of zelfs terechtgesteld werd.

Het was pas met de publicatie van *Onverwerkt verleden* van Luc Huyse en Steven D'Hondt in 1991 dat er vanuit de academische wereld een ander geluid werd geformuleerd. Op basis van een kwantitatieve analyse van de veroordelingen werd onder meer aangetoond dat de bestraffing geen anti-Vlaamse operatie was. Toen de ban eenmaal was

gebroken, zette de tendens tot verwetenschappelijking zich door. Het boek van historicus en politicus Björn Rzoska uit 1999 *Zij komen allen aan de beurt, de zwarten. Het kamp van Lokeren* sloot aan bij deze ontwikkeling. In deze gepubliceerde licentiaatsverhandeling werd ingezoomd op een van de grotere interneringskampen in Vlaanderen waar tussen 1944 en 1947 naar schatting 22.000 tot 25.000 mannen werden opgesloten. Het boek was destijds een van eerste studies waarin het kamp en zijn inwoners van onderuit werden bestudeerd.

Nu, bijna twintig jaar later, is het boek heruitgegeven als *Opgesloten tussen zwart, wit en grijs. Het kamp van Lokeren (1944-1947)*. Naast de titel is het boek ook op een aantal punten herwerkt. De auteur geeft er blijk van de recente wetenschappelijke literatuur te hebben geraadpleegd. Studies als die van historici Nico Wouters, Koen Aerts, Lawrence Van Haecke en ondergetekende hebben de inzichten aangescherpt. Nieuwe bronnen werden ook geraadpleegd voor deze herwerking, zoals het archief van kampdirecteur Robert De Leeuw. Aan de hand van dit archief maakt de auteur duidelijk dat de kampdirecteur probeerde om de barre toestanden waarin de gevangenen verkeerde, te verlichten. Het ontbrak het kamp, zeker in het begin, aan genoeg kolen, slaapzakken, strozakken en voedsel. Dit leidde onder andere tot opstanden onder de gevangenen, zoals in augustus 1945.

Ook het personeel van het kamp wordt in deze heruitgave geanalyseerd. We leren dat, anders dan de voorstelling die in brede Vlaamsgezinde kring werd uitgedragen, zo'n 15% van de bewakers tijdens de bezetting lid was geweest van een verzetsbeweging. Zij kwamen vooral uit de lagere sociale klassen en hadden geen ervaring met bewaken van gevangenen. Corruptie was aan de orde van de dag, waarschijnlijk mede ingegeven door het karige loon. In het boek is er ook veel aandacht voor de niet-veroordeelden. Uit de steekproef die de auteur nam uit de opsluitingsdossiers blijkt dat 60% nooit werd veroordeeld. De nieuwe titel van deze heruitgave, *Opgesloten tussen zwart, wit en grijs* verwijst naar de samenstelling van de kamppopulatie.